

Szerkesztőségünk és kiadóhivatalunk új címe:
V. ker., Személynök-utca 25.
 (Lipót-körút mellett), hová jelen lapunk megjelenése
 után mindennemű levél- és pénzküldemény intézendő.

R. M. S.

HELYZETEK, ÁLLAPOTOK.

Új utleírás

SZABOLSI MIKSÁTÓL.

II.

Kapaszkodó utcácskák.

Raguza egyetlen széles utcája, a Stradone minden házának, mint már említettem, három utcai frontja van: elül a főutca és kétoldalt két kis mellékutca. (Ha Raguzáról szólok, a teljesen körülzárt várost értem. Raguzát két szárnyán, a falakon kívül terjeszkedő városrészek: a Pile meg a Plotye, csak úgy épülnek mint máshol a városok, csakhogy ezek régebben nem is exisztáltak. Aki a falakon kívül épített volna, az az ellenségnek épített volna. Mindenki a falakon belül igyekezett tanyát ütni, azért olyan szűkek és azért olyan megszámlálhatatlanok a Stradone mellékutcai és azért olyan magasak bennük a házak. Csak mikor az ostromló fegyverek tökéletesedésével a lakosok fölismerték, hogy a falak úgy sem védik többé a várost, kezdtek építeni a falakon kívül is, ahogy ez más körülzárt városokban is történt. Csakhogy más városokban, a nagy váraktól eltekintve, azóta a falakat vagy lebontották, vagy teljesen elhanyagolták, átengedvén azokat az idő fogának, míg Raguzában a falaknak és tornyoknak ép olyan gondját viselik ma is, — természetesen csak az emlék kedvéért — mint tették ezt régebben, mikor a raguzai reszpublika minden reményét a város páratlan erejű falaiba helyezte).

A Stradone egyik házsora mögött sík alapon egymást keresztező, egyenes szép kis utcácskák egész hálózata húzódik, egészen a tengerig, illetve a hatalmas falig, mely azon az oldalon a várost a tengertől elválasztja. Egészen más karakterű a városrész, mely a Stradone másik házsora mögött terül el, azt is mondhatnám: ágaskodik.

A kis utcácskák ezen az oldalon csak pár száz lépésnyire azok. Azontul lépcsőkké változnak. A hatalmas Szergius-hegyre kapaszkodunk rajtuk és velünk kapaszkodnak a házak is. A lépcsők tulajdonképpen utcák, mindkét oldalon magas emeletes házakkal. Ilyen fölfelé kuszó házsor annyi van, ahány kis utca nyílik a Stradone ama oldalán, mely a Szergiusra támaszkodik, már pedig olyan kis utca minden ház mellett kettő indul a hegyre. Indul a magasba a lépcsők százain és viszi föl a házakat oly magasra és olyan szűk utcákon végig, hogy a magamféle alföldi ember a pusztán nézésüktől is szédül. Ezek az utcák, ami elég érdekes, még soh'sem láttam — lovat. Ez áll különben a Stradone tulsó részéről is. Az nem lépcsőkön épült ugyan, de az utcák ott is olyan szűkek, hogy a nyiregházi híres talyiga sem közlekedhet rajtuk. Mert mit kezdene, ha szembe jönne vele — egy másik talyiga? A falak közé zárt egész városban nem is látni fogatot, egyedül csak a Stradonen és a gyönyörű téren, melybe az beletorkol és mely pompás épületeivel a várfalakra támaszkodik.

A kuszó kis utcák egyikében, de még mielőtt megkezdene a kapaszkodást, van egy magas kőház. (Azt tán

nem is említettem még, pedig elég érdekes, hogy a falak között minden ház kőből épült. A Stradone palotái így is mutatkoznak be a meglepett idegennek. Sem nem meszelt, sem nem mázolt, hanem szép sorokban abszolút meztelenül egymásra helyezett faragott nagy kőkockák: ezek az utcára szülő falak. A yers kőhöz könnyen hozzájutottak; telvék vele a környék hegyei; a kő ezen kívül jobban állotta a hajdani ágyuk golyóbisait, amire akkoriban nagy tekintettel voltak. A falakon kívül, — mert a falakon belül nincs mit építeni, az ki van építve az utolsó küszöbig — már téglaházakat emelnek; rájöttek, hogy ezek egészségesebbek, ezenkívül téglával sokkal gyorsabban és sokkal könnyebben építenek.) A kuszó kis utcák egyikében, az Ulica Zsidovszkában, van tehát egy kőház, melyen nem látni, mint a Stradone palotáin, a fehér kőkockákat. Nem igen tisztogathatták, mint amazokat, hanem engedték, hogy sötétzöldes színnel vonja be őket az idők patinája. Kapu nincs. Kapuval, a mi értelmünkben, a többi ház sem rendelkezik. Az a falakon belül csak a középületeken van. De van mégis afféle nyílt bejárat, míg az itt említett ház bejáratát zárt fekete vasajtó fedi el előlünk. Azt hinnéd: raktár, kripta, vagy fogház, holott — zsinagóga: a raguzai zsidó hitközség zsinagógája.

zsinagóga.

Valószínűleg innen van, hogy olyan kevesen tudják, hogy van Raguzában zsinagóga. Nem árulja el semmi az épület karakterét, sőt, formátlan sulyos vasajtóját tekintve, még lakóháznak sem nézheted. Maga az épület elkövet mindent, — látszik rajta az igyekezet — hogy föl ne ismerjék mi voltát.

A zsidó templom az egyház anyja. (Mert akár az „Egynek háza“, akár az „égi ház“ az elnevezés magyarázata, templomunkat mindenképpen megilleti. Izrael Istene egynek maradt, abszolút egynek, minden misztikus társulás és hozzátevés nélkül; Béth-Elóhimnak meg, azaz Isten házának már Jákob, a patriarcha nevezte a helyet, ahol imádkozott). A zsidó templomot bátran mondhatjuk tehát az egyház anyjának, — azért mégis el kellett bujnia, szegénynek. Nyomták, üldözték, akiknek életet adott.

Hány templomot láttam én Raguzában, melyek székes-egyházaknak is beillenek akár Rómában is. Mennyi hívalkodás, mennyi fény és mennyi művészet! Ott van a Gospa Velika, a csodaszép nagy dóm, mely drága magyar reliquiákat is őriz; ott van a város pátrónusának, Szent Bláziusnak gyönyörű nagy temploma, a szentnek ezüst szobrával; nem kevésbé csodált a ferencrendiek temploma és ennek nagy látványosságzámba menő kolostora és udvara; ennél is híresebb a dominikánusok temploma, mely szintén magyar reliquiát őriz; hát még a szerbek hatalmas temploma a cár ajándékaival. Ezek a főhelyeket elfoglaló, kiáltó nagy templomok, kincseket érő emlékekkel és egyházi műrekekkel. A jezsuiták templomát, a Szent Jakabról és Szent Nikoláról elnevezett kisebb templomokat, melyek belsejét nem láttam, nem is veszem föl ebbe a sorozatba, mert hisz ezek nélkül is annyi Raguzában a templom, a nagy templom, hogy az ember csodálkozik, honnan veszik közönségüket. Hiszen Raguzá-

végtere is nem világváros. És mégis félték tőle hajdan, mikor még több temploma volt a városnak, hogy a zsidó templom, — mint már mondtam: a keresztény templomok anyja, — is olyan legyen Raguzában, melyre rá lehet ismerni külsejéről is. El kellett bujnia szük kis utcába, összeszorított, keskeny, magas házak közé, ezenkívül magazinnak a külsejét kellett magára öltetni, hogy sehogya föl ne ismerjék. Szegény hajdani raguzai zsidók! Mert ki tudja, hogy azért is, hogy ilyen templomot engedjenek meg nekik, mennyit kellett izzadniok, szenvedniök és főleg fizetniök. Azt mondják különben, hogy kevesebb egyház mellett nem törődtek volna vele a keresztény felebarátok, ha a zsidó templom is látható lett volna. Kevesebb templom mellett, — úgy mondják, — inkább van belátás, nagyobb szerepe jut a szívnek, több, — szóval, — a felebaráti szeretet. Má már, hogy sok ugyan a templom, de jóval kevesebbet járnak beléjük, mint hajdan, mikor még templomkényszer állott fönn, lehetne tán Raguzában fölismerhető zsinagóga is, de nincsenek — hozzávaló zsidók.

Utazás a zsinagógába.

Péntek este pl. egyet sem találtam a templomban. De azért nem mondhatom, hogy a péntekesti istentiszteletet egyáltalán nem végezte benne zsidó ember sem.

Az eset így történt.

Még jókora nappal volt, messzire volt még a szombat, mikor nőmmel együtt ott voltam az imént leirt vasajtó előtt, mely azonban zárva maradt. Mit tehettem mást: vártam. De mert semmi élet sem mutatkozott és az este is közeledett, megkérdeztem a szemben levő szomszédától, ki van oly messzire a templom ajtajától, mint az én íróasztalom a mellette lévő könyvespolctól, mert hisz az egész utca nem szélesebb jó egy méternél, — hogy mi van vajjon a zsidó istentisztelettel? Mint szomszéd tán tudja? — Annak már régen vége, felelt előzőkenyen a kérdezett. — Olyan korán imádkoznak? kérdezém csodálkozva. Fölvilágosított erre a becsületes ember, hogy abban a templomban péntek este nem imádkoznak, hanem imádkozik Valencin bácsi, a zsidó bíró, pap és mindenek. Az pedig már egy óra előtt hagyta ott a templomot. Jött, imádkozott és hazament. Más ilyenkor nem történik.

Ezzel a Valencin bácsival én már előzőleg találkoztam, még pedig ugyancsak a templomban, ami így esett meg.

Leirtam az előbb a templom vasajtóját. Mikor először megjelentem előtte, — napközben történt, — nem volt bezárva, csak odatámasztva. Benyitottam tehát, mire lépcsőbe ütköztem, mely oly meredek, hogy azt hittem, hogy álló létra és olyan magas, hogy alig láttam a tetejét. De azért mégis rászántam magam megmászására, amiért jutalomban részesültem. Mert az ut felén balról váratlanul bejáratot vettem észre. Természetes, hogy abba hagytam a kapaszkodást. Egy lépés és kis szobában voltam, melyben kékingű, máskülömben is szegényesen öltözködött, sunyi nézésű, multhéten borotválkozott, köpcös öreg bácsi tett-vett. Megérttetem vele nagynehezen, hogy a zsinagógát keresem. Azért mondom, nagynehezen, mert nem tudok a nyelven, ő meg nem tud az enyimen. Volna ugyan közös nyelv, melyen állítólag mindketten tudunk, t. i. a német, de ő ezt úgy beszéli, hogy vajmi keveset érthetni belőle. De azért csak megtudtam (közben próbálkoztam ugyanis a héberrel is, melyből ért valamit az ott talált bácsi, ha spanyol-olasz kiejtéssel beszélnek vele), hogy még nem vagyok a templomban, ha a keleti falon ott is van mindjárt a frigyláda. A templom feljebb van. Ahol most vagyok, az tanácsterem, iskola, levéltár.

Ennek az utóbbinak nagyon megörültem. Levéltár! Ez az, amit én keresek. — Tűzzel kérdeztem: van-e sok érdekes adat a hitközség történetére vonatkozólag? Mire a jó bácsi egykedvűen azt felelte, hogy ami irás volt, azt elvitték a szarajevóiak, mikor egyszer itt jártak. — Kitért erre belőlem a harag: megkergült tán ez a maguk hitközsége, hogy odaadja levéltárát más hitközségnek? Tán fölszámol bukott közkereseti társulat módjára? De a kékinges, úgy látszik, nem értette, vagy nem akarta érteni szemrehányásomat, mert azt felelte, hogy csak egy lámpát hoz még rendbe, azután följön ő is a templomba. Pár perc múlva kigyulladt az örökmécs, mire az öreggel együtt megmásztam a templomfölgéret másik felét. Mikor végére értünk, balról megint bejárat előtt álltunk, arra fordultunk és benn voltunk a templomban.

Katholikus Izabella Tóraruhácskája.

A sok kellemetlen benyomás, miket az ember magába sziv, míg a templom belsejébe jut, hamar eltűnik, amint e kis zsinagógában körülnéz. Ami legelőször szembe ötlök, az sok-sok függő lámpa. Ezek a lámpák, melyek mindannyian örökmécsesekül szolgálnak, miből a mi templomainkban csak egy van, egyesek adományai és rendszeren fogadalom következtében kerülnek az olaszszefard zsinagógákba. A templom háromszor is olyan nagy, mint a kis szoba alatta, de azért mégis csak kicsiny templom. Már pedig kicsiny templom plafondjáról egy csomóba lelógó sok lámpa, ha szép antik-lámpa is, az első percben inkább lámpakiállítás, mint szentély benyomását teszi. De a szem hamar áttör e kis lámpaerdőn, megpillantja a kárpitot, mely a keleti fal közepén elhelyezett szép frigyládát fedi és megnyugszik a szép emelvényen két lépéssel a kárpit előtt, melynek oltáralaku asztalán olvassák föl a Tóra soros leckéit és recitálja el a chazán (csak a chazan; a közönség vagy hallgat, vagy csendesesen imádkozik) az előirt imákat. Pad csak a falak mentén van, ahogy ez a legtöbb olasz zsinagógában látható. A plafond faragványos famunka, a falak bordószinűek. Szemben a kárpittal magából a templom csarnokából fölgéret indul a nők karzatára, mely csak a templom nyugoti oldalára terjed ki.

Kisérőm észrevehette elragadtatásomat, — a kis templom, különösen külseje után, több mint kellemes benyomást tesz, — mert egész a csodálatig igyekezett azt fokozni. Töredezve, nagy bajlódva elmondotta a legendákat, mik a templomhoz és szent edényeihez fűződnek és különösen azzal akart rám hatni, hogy van a raguzai zsidóknak egy Tóraruhácskájuk, melyet Katholikus Izabella ajándékozott a madridi zsidó hitközségnek. — És maga ezt hiszi? kérdezém nevetve. — Mindenki hiszi, felelt meggyőződéssel. — Rajta van a ruhácskán a királyné neve, vagy az adományozás története? — Nincs rajta semmiféle irás, de azért mégis Izabellától való. — Elképzelheti-e, kedves bácsi, hogy az a nő, kit bátran állíthatunk Fáraó, Szancherib vagy Hadrián mellé, a zsidó templomot Tóraruhácskával ajándékozta meg? — Ez más fejezetre tartozik, felelt a ciceroném. A királyné férje, Katholikus Ferdinand egy kártyára tette föl egyszer az országát. Már úgy volt, hogy zsidó partnere megnyeri a játszmát, mikor ez szándékosan hibásan játszott, hogy a király bajba ne jusson. Ezt Katholikus Ferdinand észrevette, elmondotta a királynénak, mire ez Tóraruhácskát ajándékozott a zsidók-

* Egy héttel később Szarajevóban voltam. Ott nagyban kerestem a raguzai hitközség levéltárát, de nem tudtak róla sem a rabbinátusban, sem a hitközségi irodában. Az irások, sajnos, eltűntek.

nak és ez a ruhácska itt van. Nyütt és szintelen, de itt van.

A szefard zsidók csüngnek a legendákon, ezt régen tudom, de azok a legendák szépek. Mig a raguzai zsidók meséje boszantóan ostoba. Elfogadom a legendát, melyben a zsidó nagylelkűségével, tudásával, martýriumával válik ki, de legendás alakká megtenni a kártyázó zsidót, az illetet ott hallottam először. A meseszöveg is hallatlan korlátoltságra vall. Királyi pár, ki ilyen szolgálatot selyem Tóraruhácskával jutalmaz? És ki ez a királyi pár? A legnemesebb zsidóság legembertelenebb üldözői, gyilkosai. Meg aztán miként került az a ruhácska éppen a raguzai zsidókhoz? Ezenkívül nem érteném, hogy a Katolikus Ferdinánd és Izabella parancsára száműzött, romlásba és halálba kergetett szegény spanyol zsidók miért őrizték volna annyi kegyelettel azt a ruhácskát? Ha Hámántól származnék ilyen ajándék, kultusztárgyává tették-e volna meg Mardochoái ivadékai? Szerencsére gyerekes meséről van szó, úgy hogy elesik minden kérdés, érdekes azonban, hogy a raguzaiak hiszik és terjesztik ezt a bolondériát. A legendának szerintem mindenekelőtt szépnek, meghatónak kell lennie, míg a raguzai mese ép az ellenkező tulajdonságokkal dicsekszik.

Összeütközés.

A dolog különben addig, míg azt hittem, — mert azt hittem — hogy a templomszolgával van dolgom, nem bántott annyira. Csakhogy én ebben nagyon tévedtem. Távozni akarván, az öreg bácsinak kalauzolásáért egy koronát nyomtam a markába. El is fogadta, meg is köszönte, csak azt a kérdést tette hozzá, hogy melyik perselybe dobja? Ő a „Semen lemaor“ (olaj világítás céljából) fölírású perselyt ajánlja, mert olajra (sok az örökmécs) sok kiadása van a hitközségnek. — Azért adtam, hogy megtartsa, feletem bizonytalanul, csak hogy az öreg ember erre azt felelte, hogy köszöni, ő maga számára ajándékot el nem fogadhat. — Bocsánatot, szoltam zavaromban, én azt hittem, hogy ön a templomszolgá. — Nem, kérem, felelt, én Valencin vagyok, a templom előljárója. És magyarázva folytatta: 20 év óta végzem ezt a szolgálatot. Rendben tartom a lámpákat és kiszolgálom másképp is a templomot, de nem fizetésért. A chazán és a kóré (előimádkozó és tórafölvlasó) is én vagyok, de azt sem pénzért. Végzek, ha kell rabbi funkciókat is, természetesen szintén isten nevében. Ezelőtt a hitközségi elnök is én voltam, de vagy két hónap óta *Mandolfo* az elnök és én csak viceelnök vagyok.

— Igazán meg vagyok hatva, szoltam erre, hogy Ön tisztán szeretetből hitünk iránt szolgálja ki a templomot. Látja, uram, ez a szép legenda. Mert a legenda igaz is lehet. De ha annyira szép, hogy az életben csaknem hihetetlen, az igaz dologra is rámondják, hogy legenda. De mondja csak, Valencin ur, tanult-e ön, jártas-e a zsidó tudományokban? — Amennyi kell, annyit tudok, felelt kissé sértődötten és kissé kitérően az öreg ur. Ezt a témát, gondoltam erre magamban, jó lesz nem feszegetni és más kérdésekre tértem. Mi van a gyermekek oktatásával, a sechitával, az istentisztelettel és egyéb vallási ügyekkel.

Nem adhatta le tudósítását, mert a sechitánál összekerültünk. Azzal kezdte ugyanis, hogy a talmudtóra (náluk a gyermekek vallásoktatása) az fontos, (de azért nincs!), a sechita azonban mellőzhető. Nem is igen tartozik az ősi vallási szabályokhoz. Mert hisz egészen fiatal keletű. Össze-vissza tán 500 esztendeje, hogy behozták.

Nagyot néztem a különös öreg emberre, ki a tudóst adva, vastag tudatlanságot árult el és ki ebben a pillanatban

nagyot bukott a legendás alak piedestaljáról, melyre az imént állítottam. Láthatta megdöbbenésemet, mert másra fordította a beszédet, de nem eresztettem el, hanem szoltam mint következik:

— Hallott-e valaha valamit a talmudról? Sértett igenlő feleletére azt kérdeztem azután, tudja-e, hogy a talmud egyik nagy traktátusa: *Chulin* a sechitával és az állat tüdőjének és egyéb belső részeinek vizsgálásával és annak megállapításával foglalkozik, mely esetben szabad a husát enni és, melyben nem? A talmudot magát csaknem 1500 évvel ezelőtt zárták le. Maga a talmud több mint nyolcszáz évig folyt és mert a sechitával és a husvizsgálattal a talmud legrégebbi szövege, a misna is csakugy foglalkozik, mint a későbbi része, a gemara és mert a misna nagy része jóval visszanyul a talmudot megelőző korszakba: kétséget nem szenved, hogy különösen a sechita a zsidóság legősibb intézményei közé tartozik, mely nélkül a zsidóságot különösen szétszóratása óta, de azelőtt is századokkal visszamenőleg — elképzelni sem lehet. És tudja-e, Valencin ur, hogy ez az intézmény egyike a legfenségesebb institúcióknak, melyeket valaha alkottak? Mert ez az ember könyörülete az állat iránt. Ami a levágott állat belső megvizsgálását illeti, az az ember szeretete önmaga iránt, hogy az állat esetleges betegségeit ne szedje magába, mikor husát élvezi. A zsidóságnak több évezredes, vele ugyszólván összeforrt, fontosnál fontosabb intézményéről van szó és ön, mint rabbinátusi és hitközségi ember könnyedén odaveti, hogy mellőzendő, mert csak 500 év előtt hozták be, nem tudván, hogy már az ősrégi misna milyen roppant súlyt helyez rá? Hisz ön, Valencin ur, kinek szava után indulnak hitközségében, megteveszti hibeit! Most már tudom, ki és mi oka annak...

Már előbb is ráncigáltak jobbról is, balról is, de nem hagytam magam, csak hogy minderősebben tépték ruháimat, és akarva nem akarva oda kellett fordulnom rajtam őrködő, drága társamhoz, (mert jelen volt az esetben ő is), hogy: hisz nyugodt vagyok (pedig dehogy voltam az), csak meg akarom mondani ennek az urnak, hogy valószínűleg miatta züllött el a raguzai zsidóság. A lámpagyújtás és az előimádkozás, különösen ott, ahol nincs kinek előimádkozni, engemet meg nem veszteget.

— De hisz az előbb annyira el voltál ragadtatva tőle, vitatkoztam velem a feleségem; meg aztán — így folytatta, — nem azért jöttél ide, hogy megjavítsd itt a zsidóságot.

Kissé igaza volt. De mikor az előbb még nem tudtam, milyen téves tanokat terjeszt az a Valencin ur. Az sem áll egészen, hogy nem kellene törődnöm vele, mikor olyan rombolást tapasztalok. Kötelessége volna ilyesmivel szembe szállni minden lelkes zsidó embernek. Szóval, alaposan elrontottam a dolgomat Valencin urral, kivel nem tudtam megbarátkozni szombaton sem, mikor minjan jött össze a templomban, melynek tagjai között — úgy mondták: tiszteltemre, — ott volt *Mandolfo* is, az új hitközségi elnök, ki, mint szintén mondják, jomkipur óta a templom belsejét nem látta. Hallottam Valencin urat, ki egymaga végez minden funkciót. Hallottam és kevésbé szigoruan kezdtem megítélni azokat, kik az istentisztelettől annyira huzódoznak. Dolgozik, fárad, szegény, de előadását végighallgatni gyötrelmem. Csakhogy mást az öreg ur nem bocsájt az amudra, ahogy az olasz-szefard zsidók közt az előimádkozó pulpitust hívják. Betegsége az előimádkozás és tórafölvlasás. A néhány hét előtt akceptált Salz Naftalit, kit olvasóink előző számunkból ismernek, ő turta ki állásából. Az isten tartsa meg sokáig az öreg urat, csak tegye teljesen rekedtté az almemoron, ahol olyan nagy szenvedélylyel hallatja magát. (És milyen

ornátusban! Gyűrött kék munkásing, régen kékét látott, ócska szakkóöltöny, fején ócska kalap, a kalapon piszkos gyermektalisz, mely épen csak nyakáig ér.) Mert ha ezután is ő lesz az előimádkozó, a tórafelolvasó, a dalos, a kürtös és a misebérachmondó, semmiért sem állok jót, értem azt úgy, hogy ebben az esetben hasztalan az új elnök minden erőlködése, jóakarata. Mert Mandolfo urban, úgy tapasztaltam, ez megvan.

Programm.

Mikor először találkoztam vele, csaknem szemrehányólag említette, hogy miért nem hozzá fordultam, mikor a temetőt akartam meglátogatni. — Tudnak is itt magukról valamit, feleltem nevetve. Nem tudtam volna megtalálni. Próbálja meg és tudakozódjék, van-e és hol van a zsidó templom? Boldog voltam, hogy ráakadtam Naftali Salzra. — Pedig ez nem nekünk való ember, szólt panaszosan az elnök. — Tudom. Valencin urnak le kellene mondani miatta a kántorkodásról. Nem is marad itt egyhamar ember. Pedig kellene, nagyon kellene, különben a hajdani raguzai zsidó hitközségnek az emléke sem marad meg. Már intézkedtek is ebben az értelemben és a multra vonatkozó írásokat a szarajevóiaknak ajándékozták.

Nem történt volna, — biztosított Mandolfo ur, ki régi raguzai zsidó családból származik és szép állást betöltő állami tisztviselő, — ha ő állott volna abban az időben a hitközség élén. — Mióta elnök vagyok, folytatta, szereztem a hitközségnek alapszabályokat, melyekért épen 22 évvel ezelőtt folyamodtak hiveink Zarába a dalmát helytartóhoz. Másban is szívesen eljárók, csak találjak támogatásra és hozzávaló emberre. Mert én magam, sajnos, abszolúte nem értek a zsidó vallási ügyekhez.

— Ez nem is annyira szükséges arra, hogy ön életet vigyen haldokló hitközségébe, feleltem. Gondoskodjék iskoláról és arra való tanítóról és ügyeljen arra, hogy akikük soká nem volt és most megint nem lesz: sóchetjük mindig legyen, mert sóchet nélkül, — akármit mesél Valencin ur, — zsidó hitközség nem képzelhető. Gondoskodjék róla, hogy a zsidó hitközséget tiszteljék a többi

hitközség sorában. Ahova meghívják a felekezeteiket, ne feledkezzenek meg a zsidó hitközségről sem; az országos ünnepeket ünnepelje meg a zsidó hitközség is és ne vonuljon félre ott sem, ahol a felekezeteinek jogokat osztanak. Itt a peszách. Rendszeresen ünnepélyes szédert a katonák számára. Vegye ki részét a kötelességekből és követelje, mi a felekezeteinek jár. Legyen, szóval, élet a hitközségben; beszéltesse magáról, de mindig csak jó értelemben. Mert nem tudnak önkökről, hisz önök ebben a városban jóformán nem is exisztálnak.

Itt van azután az önök speciális nagy bűne, melyet, amennyire még lehet, jóvá kell tenniük minden áron. Devasztálták többszázados temetőjüket, melynek minden kövére kellett volna vigyázniok. Devasztálták, anélkül, hogy erre kényszerítette volna önöket valaki. Nem hallották volna soha, mint örködnek a régi temetőkön Wormsban, Altonában, Prágában, majnai Frankfurtban? A város terjed, a régi zsidó temető beleesik a város közepébe, a városrendezés érdeke megkívánja a temető föloszlását, de a zsidók védik *történetüket*, mert az ilyen temető történet és önök önként földulták régi szent dokumentumaikat. Szerezzen vissza belőle, elnök ur, amit tud. Állíttassa össze az összetört köveket, tisztíttassa meg a fölíratokat és falaztassa be az emlékeket a temetői falba, úgy, hogy az írás láthatóvá és olvashatóvá legyen. Van tennivalója az élők és halottak körül. Vállalkozzék mindezzel szeretettel és erős akarattal, Mandolfo ur! Nagy föladatok ezek, nagy dicsőség vár önre ezért. Olyan csodát mivel, mintha halottakat támasztana föl. Fel a nehéz munkára, meg fogja segíteni Izrael Istene!

Mandolfo ur lelkesedett, de ismételtelen emlegette a hitközség szegénységét, mire két dologra hívtam föl a figyelmét. Ugy veszem észre — mondtam — hogy a büszke spanyolok huzódoznak a mieinktől, ami végzetes hiba. Megóvhatják arisztokráciájukat, de meghal a hitközségük. Vonják be mindenbe az askenázoikat, kik a zsidóságban az életet képviselik és hitközségük új-

ből föléled. Szoktassa ezután áldozatra a hiveket. Az adakozást gyakorolni kell, hogy az ember megtanulja és megszokja. Vannak virágzó hitközségek, melyek kinlódva tartják fenn magukat és vannak hitközségek, melyek fönnállását legatumok biztosítják és zu llenek. Amiért az ember áldoz, az kedves neki, azért érdeklődik és mindujabb áldozatokat hoz érte.

Miközben a beszélgetés folyt, kiértünk a temetőbe, melyet velem akart fölkeresni az elnök, hogy a régi temető odahurcolt köveit illetőleg egyet-mást elmagyarazzak neki. Most is fotografus kísért, mint az első látogatás alkalmából. Az elnök is néhány fölvetelt akart. Mikor édesatyja sirköve elé érkezett, leborult a földre (olvasóim tudják, hogy az emlékek nem álló, hanem fekvő kövek) és áhitattal megcsókolta a neki drága nevet. Fogadalmat is tett, mely bizonyára csak üdvére válik a testületnek, melynek élére került.

Három képet adok le itt ama temetőlátogatás emlékéül. Az 1-es számmal jelzett új részletét mutatja be a szép temetőnek. A 2. számú képen egy fiatalon elhunyt kiváló raguzai ügyvéd szép siremlékét látjuk. Fejtől jobbra Lévi Mandolfo, az aránylag fiatal új raguzai hitközségi elnök áll. A sirkő kivételesen nem fekszik laposan a földön, mint a többi társai, de nem is áll. Olyan a pozíciója, mint az emberé, ki könyökére támaszkodva hever a földön. Giuseppe Tolentino dr., ki 37 éves korában halt meg, és kit a szép fölírás elparentál, nagy veszteséget jelent a raguzai hitközségnek is, melyet regenerálni akart. A harmadik kép a régi temetőből az újabb szállított és ott a falhoz támasztott régi siremlékek olyan csoportját láttatja, melyet meg lehet tán menteni, ha a köveket kitisztítják és a temetői falba helyezik.

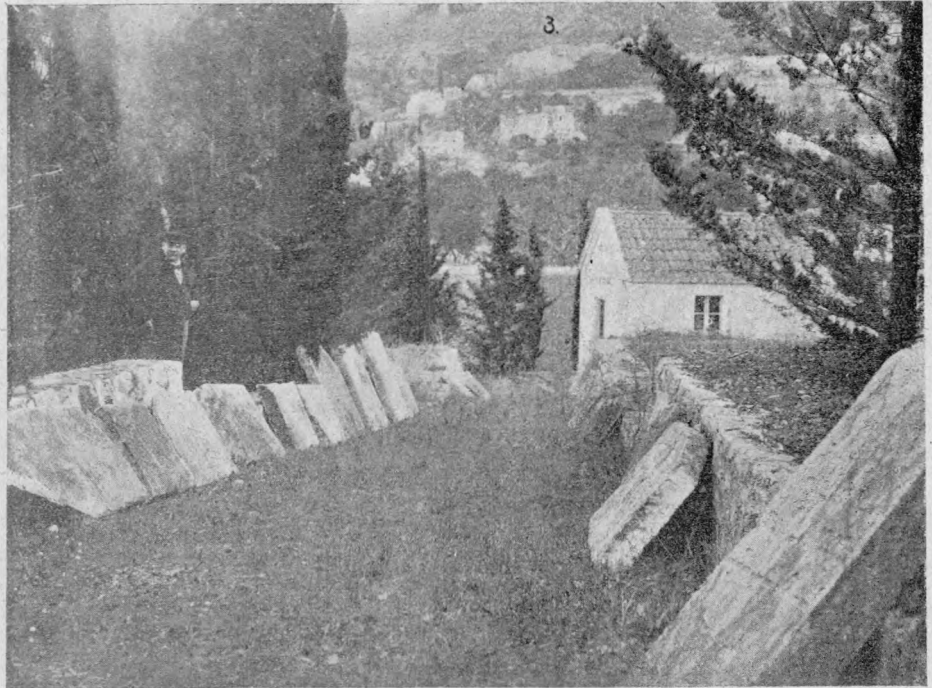
(Folytatom.)

A Regnum Marianum címére.

Bevallom, kissé elfogódott vagyok e pillanatban és nem vagyok benne egészen bizonyos, hogy le tudom gyűrni ezt az elfogódást, mert olyan urakhoz címzem írásomat, kiket sem névszerint, sem személyükben nem ismerem, akikkel eddig nem leveleztem és remélem, jó sorsom megóv attól, hogy ezen az egy alkalmon kívül vitába keveredjem.

Most sem a magam dolgát firtatom és csupán az a bizonyos igazság sarkal arra, hogy kéretlenül prókátorkodjam valaki mellett, akit személy szerint nem ismerem, mondom, az az igazság sarkal, melyet mindnyájan, még szeretett ellenfeleink is, annyira keresünk és sajnos, véges eszünkkel oly ritkán és oly kevesen birunk megtalálni. Miről van szó?

A „Magyar Iparművészet“, melynek szerkesztői éppenséggel nem vádolhatók azzal, hogy tulságba vinnék filozemita érzésüket, *Lajta Bélának* temető-művészetről irt cikkét leköszölte és egyben bemutatta több épületének, sirkövének reprodukcióját. Ugyane számban egyik művészeti írónk méltatta Lajta Béla munkásságát.

Ugyebár ez nem oly rendkívüli eset, megtette ezt a Magyar Iparművészet sokkal kisebb művészekkel is és mégsem dült ki az üllői-uti magyar palota egyik fala sem. Nem hiszem, hogy Lajta Bélát elkapatta volna a dicsőség mámorja és ha egy kis örömet szerzett is számára ez a megérdemelt méltatás, azt is megirigyelte a Regnum Marianum lapja az „Élet“, melynek egyik íródeákját nagyon-nagyon felháborította a zsidóság hallatlan térfoglalása és „Zsidó iparművészet“ című írásába ontotta lelke minden keserűségét. Hogy mindenki lássa, akit érdekel, mennyi szeretet, türelem, megértés lakozik a cikk írójában, teljes egészében ideiktatom a keresztényi nemtudom-micsodának ezt az illatos virágokból összefont bokrétáját:

Zsidó iparművészet. Van egy diszesen, artisztikusan, értékesen kiállított, tudással és értekllel szerkesztett folyóiratunk: a „Magyar Iparművészet“. Örömmel és szeretettel lapozgatjuk: munka és anyag érték benne s azt a sokat emlegetett külföldi konkurenciat fényesen kiállja. Kezembe veszem hát az idej utolsó számot, a 3-ikat is és elhülök. Mi ez? A címlap csupa sémi motívum, vonalok káprázata, valami díszkapu vagy eféle. Töröm a fejem, micsoda szimbolum ez? De a régi kedvvel és várakozással lapozok tovább. Az első cikk: A király ajándéka Radisics Jenőtől. Arról a falkárpitról szól érdekesen és tanulságosan, melyet a király ajándékozott a Muzeumbarátok Egyesületének. A falkárpit képét azonban nem láthatjuk, „technikai okokból nem közölhető“. Ugyan furcsa, hogy az iparművészeti iskola is technikai akadályokkal küzd, de hát kárpótól a cikkbe illesztett egyéb illusztrációkkal, pl. a szászberekí Kohner-család sirboltjának kapujával és egyéb sémi épületdíszekkel. De azután következik minden rejtély megoldása: Lajta Béla ír a Temető művészetéről. A cikk is elég különös, többi közt megállapítja, hogy manapság „a katholicizmusnak nincsen vallását kifejező művészete“, a „protestáns egyháznak sohasem volt“, ellenben a zsidó temetőkben „él a temetői sacrális stílus“ és hogy „ez a művészet egységességét egy konzervatív, erős, hit t, hitének ritusát szerető vallási érzésnek köszönheti“. Ezek után persze nem vagyok kíváncsi Lajta ur vallására, de kíváncsi vagyok a modern temetőművészet alkotásaira. Ó temetőművészet! Ó keresztényi szobrászok és temetők! Hogy el vagytok itt temetve, Lajta ur a saját cikkét saját termékeivel illusztrálta! Nincs itt egyetlen keresztény szobrásztól egyetlen műalkotás, nincs egyetlen keresztény siremlék! Ellenben a Chevra Kadisa, azután a Schwarz, Greiner, Deutsch, Herzmann és mások siremlékei egészükben és részletraizokban. Ehhez önteltség, hiuság és nem tudom még

mi szükséges. Mert ha a cikk címe: Lajta Béla siremlékei, vagy Zsidó siremlékek, érteném a dolgot. Jó! A zsidók vagy Lajta ur kibérelte a M. I. egy számát, de irni 1914-ben általánosságban a temető művészetéről és célzatosan úgy tün- tetni fel ezt a gyönyörű perspektívájú művészeti térre- numot, mint Lajta ur és a zsidók kisajátított, monopolizált üzletágát, ez több, mint merészség, ez kihívása az amugy is háttérbe szorított keresztény magyar iparművészeknek. És már nem is dőbenek míg a következő cikket, melyet Lajta ur építő- művészetéről ír Nádaí Pál. Ez a panegirikus cikk is ékelve van hétágu gyertyatartókkal, zsidó „kápolnával“ és egyebekkel is, egyszerre megértjük, miért nem kerülhetett ebbe a számba a király falkárpitja. Mert ez a kárpit Krisztus Urunk születését ábrázolja, a Megváltó imádatát és bizony súlyos „technikai akadály“ az, hogy a tiszta, áhitatos keresztény művészet e remeke egy lapra kerüljön a megdöved- művészettel. Ez az egyetlen dolog, ami ebben a számban a jó ízlést bizonyos célzatosan látszó passzivitással hirdeti.

Nem mondhatjuk, hogy lelkendezve vártuk volna ezt a kirohanást, de viszont azt sem mondhatjuk, hogy tul- ságosan meglepett volna bennünket.

Nem akarjuk Lajta Bélát megvédeni e támadás ellen, megvédik őt eléggé munkái. Jobban, mint bármilyen írás. Szilárdan állnak helyükön, biztos fundamentum védi azokat az összeroskadástól és túlélnek papírost, nyomda- festléket és sok más egyebet.

Még a cikk írójával sem szállok vitába. Őt bizo- nyára őszinte hite meggyőződése vezérelte. Csupán a cikk egynémely téves idézetével és más egyéb aprósággal kívánok foglalkozni.

Pro primo: Lajta Béla nem csupán azt írja, hogy a zsidó temetőben él a sakralis stílus és nem szegezi a többi felekezetek ellen ezt az állítását, hanem azt, hogy: A katolikus temetőkön kívül vannak egyes zsidó temetők, ahol az architektúra épp oly egységes, ahol él a temetői sakralis stílus és a sírközművészet szimbolikus kifejező vallási elemekkel bír.

Szóval nem *ellenben*, hanem *vannak egyes temetők*, ahol *épp oly* stb. Ugy-e, Lajta mást ír, mint amit önök kiolvastak a mondatából?

Hogy a katolicizmus vallási kultusza ma már nem oly erős, mint volt három-négyszáz évvel ezelőtt, ennek megállapítása tényleg tulságosan merész dolog. És hogy manapság a katolicizmusnak nincsen vallását kifejező művészete, az ugyancsak vakmerő állítás. Kár, hogy egy- házművészettel foglalkozó katolikus papok is beismerték. Talán más szavakkal, de lényegében ugyanezt.

Ami pedig a Magyar Iparművészet borítékrajzát illeti, csak annyit, hogy már januárban is e rajzzal jelent meg a M. I. Igaz, hogy magyar korona disziti a közép- mező jobb és balsarkán álló magyar vitéz és magyar asszony fejét és ősi magyar levegő érzik az ornamentális elemek kifejlesztésében, de hát ki tehet róla, ha Nagy Sándornak — aki Regnum Marianum házi kápolnája fres- kóit festette — oly átkozottul zsidó az érzése?

Még egyet!

Végiglapoztam a Magyar Iparművészetet 1910-től fogva mostanáig. Ime azoknak a cikkeknek jegyzéke, melyek az egyház művészetét tárgyalják.

1910-ben:

Egyházművészeti Kiállítás	224 oldal
Nagy Sándor: A Regnum Marianum kápolnájának a kifestéséről	313 „
Egyházművészeti tanfolyam	94 „
Művészet az egyházban	170 „
Egyházművészet Bécsben	172 „
Egyházművészeti kiállítások	243 „
L. Velics: Das Kabinet für kirchliche Kunst im Kollegium S. I. zu Kalksburg (recenzio)	178 „
Réz László: Vallás és művészet (recenzio)	368 „
Egyházművésze i tanfolyam Olmützben	249 „
Egyházi himzések	367 „

1911-ben:

Prohászka Ottókar: Több művészetet a templo- mokba	1 „
Sztrakoniczky Károly dr. és Mihalik Gyula: Az egyházművészeti tanfolyamok	258 „
Pályázat szobrokra	368 „
Fieber Henrik megbízatása	78 „
Egyházművészeti tanfolyamok	250, 103 „

1912-ben:

Divald Kornél: Egyházi fafaragásunk	347 „
Lyka Károly: Egyházi fémmunkák	350 „
A szentszobor-pályázat határidejének elhalasz- tása	113, 160 „
Bécsi egyházművészeti kiállítás	187 „
Velics László: Vándorelőadásaim az egyház- művészetéről	275 „
	380 „

1913-ban:

A negyedik egyházművészeti tanfolyam	258 „
A faszori új templom	259 „
Miseruhák	427 „

Nem hiszem, hogy az „Élet“ cikkirójának valami nagy oka lenne panaszra. Ha még megjegyzem azt is, hogy a Magyar Iparművészet 1912 évi X. száma speciális egyházművészeti szám és elképzeljük azt a tömördek illusztrációt, ami a vonatkozó cikkek mellett és azoktól függetlenül az egyházművészet, helyesebben katolikus egyházművészet ügyét szolgálja, akkor kissé furcsának találjuk az „Élet“ feljajdulását.

Még elgondolni is borzalmas, micsoda patáliát csap- nának ezek az urak, hogyha csak negyedannyi nem katolikus egyházművészeti vonatkozású cikk jelent volna meg a M. I.-ben, ha egy zsidó egyházművészeti közlemény elegendő arra, hogy ilyesmit irjanak: A zsidók vagy Lajta ur kibérelte a M. I. egy számát. Persze a zsidók kibéreltik. Próbálna csak valaki más ugyanezt vagy valami hasonlót állítani öröklük. Lenne nagy sírás-rívás, fogaknak csikorgatása.

Figyelő.

Páris, London, Newyork.

— A zsidó emigránsok rettentő helyzete. —

— Svájci tudósítónktól. —

... Ez már nem is London, ez Jeruzsálem maga. (Egy angol hivatalnok szavai London zsidó- negyedéről.)

Első tekintetre paradoxnak tetszhetik — de mégis, sajnos, való — hogy mindaz, amit annak a lehetetlenségéről mondtunk, hogy a zsidók a vén Európában, nevezetesen azokban az országokban, ahol tömegesebben lak- nak (Oroszország, Galicia, Románia) a gazdasági és ma- gasabb termelési ágak területére benyomuljanak, az új bevándorlási centrumokra, Párisra, Londonra, New-Yorkra stb. vonatkoztatva *még nagyobb mértékben* áll.

„Igen — fogják ellene vetni — de hiszen a zsidó- bevándorlás évről-évre éppen eme helyek felé növekszik.“ Persze. De nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a zsidók e nagy városokban *éppen azért képesek életüket keservesen eltengetni*, mert egészen új, specifikus zsidó kereseti forrásokat teremtenek és ezekben koncentrálnak. Arra még csak nem is gondolhatnak, hogy a fejlettebb, tökéletesített iparágak területén szerezzenek polgárjogot; csak a hirhedt „sweating-system“ terhe alatt élnek, he- lyesebben sanyolódnek. Új orosz, vagy galíciai „bevándorló rayonok“ keletkeznek, melyeknek egyforma koldusszegény, leglőbbször tudóveszes zsidók a tagjai. Köztük a különbség isztára *geografiai*. Az emigránsok legnagyobb részét speciális

iparágakat teremtettek, melyek a rendes belföldi termelés-ágakkal nem versenyeznek. Ezek a speciális iparágak anélkül az olcsó vállalkozás nélkül, melyre alapozva vannak, főnn nem tarthatnák magukat.¹⁾

A dolog természete ugy hozza magával, hogy ezt a koncentrációt, a helyinek, a *territorialisnak* kellett követnie.

Ennek illusztrálására szolgáljon az alábbi tabella, amely London zsidó lakosságának városrészenkénti elosztódását tünteti föl:

	1881.	1891.	1901.
City of London	465	480	362
Bethual Green	254	970	3438
Finsbury and Holborn	163	291	515
Finsbury	—	—	163
Hampstead	10	44	76
Holborn	—	—	352
St. Marylebone	49	189	430
Kensington	—	186	359
St. Paneros	88	225	515
Stepney	6782	22029	42032
Westminster	252	821	1918
Összesen	8063	25235	50160

London zsidó lakosságának 84%-a tehát 1901-ben Barough of Stepneyben lakott. Ha még ehhez hozzászámítjuk a Stepneyvel határos Bethual Greenben lakó zsidókat is, akik London zsidó lakosságának 7%-át adják, akkor megállapíthatjuk, hogy ez az orosz-galiciai-román zsidó londoni tsera (kivándorló telep) az angol fővárosban élő zsidó lakosság 91,5%-át foglalja magában.

Ezek a számok bizonyítják a legcsattanósabban annak az állításnak a helytálló voltát, hogy „amennyiben az egyes zsidó individum a létért való küzdelmet fölvenni megkísérelte, ez csak a zsidó tömegekkel való organikus összefüggésben történhetett; más szóval, azoknak az egyéneknek summája, kik a zsidó ghetót képviselik, gazdasági léte fölépíteni, gazdasági életet teremteni és kifejtteni csak azért tudott, mert ezek az egyének az ő külön existenciájukat egymással összekötötték.“ És a napszámok, a kereskedők, a pedlarok és a mozgó árusok — minden osztály és csoport ebből az okból teremtett magának itt egy centrumot, ahol meg vannak az ő koncentrált vásárai, ahol ennél fogva az áruk adás-vétele és circulatioja meglehetősen biztosan és meglehetősen gyorsan történhetik meg.²⁾

De mi is az a „sweating-system“, ami mellett a legtöbb zsidó dolgozik? E megnevezés alatt egy oly termelő rendszert kell érteni, amelyben a munkásnak a rendes munkaidőnél hosszabb ideig, nehezebb munkát, kisebb bérért és emellett a legegésztelenebb műhelyekben kell végeznie.

Marx ezt a rendszert a következőképpen jellemzi: „Egyfelől az értéktöbbletek termelését, másfelől a termelés elértéktelenedését főképpen a *munkabér minimuma*, mely éppen csak arra elég, hogy megóvjon az éhenhalástól és a *munkaórák oly maximuma* idézi elő, aminőt az emberi szervezet egyáltalán elbirhat.“³⁾ És tényleg pl. egy zsidó szabó 15—16 órás munkaidő mellett 15 frank hetibért kap. Ez már magában véve is rémitően kis kereset. Ehez járul még az, hogy a rendszeresen előforduló krízisek és az ugynevezett *saison-munkák* folytán a zsidó munkásnak és kézművesnek átlagban hetenkint csak 3 napra jut munkája, úgy hogy az említett 15 frankos heti kereset 7,5 frankra csökkenik. És az is nem ritkán oly munkáért, mely közben megcsúsz, hogy a munkás a szó szoros értelmében 29 órahosszat kénytelen a munkapadon ülni. Szinte hihe-

tetlen és mégis föltétlenül szavahihető tanuk (pl. egy keresztény pap) jegyezték föl, hogy a munka kezdődött éjjel után 2 órakor és csak harmadnap reggel 7 órakor kerülhetett a sor a „pihenő“ szünetre.

Mindennek dacára még az ily munkát végző emberek is viszonylag boldogoknak tekinthetők, mert hiszen nem kevesen vannak, kiknek egyáltalán *nincs* munkájuk, tehát természetesen keresetük sincs. Hogy a londoni zsidó munkanélküliekről fogalmat alkothassunk, elegendő a következők figyelembevételére. Egész Londonra mintegy 500,000 „levegő-proletárt“ szokás számítani, t. i. oly proletárt, akiknek vagy egyáltalán nincs, vagy csak véletlenül és ritkán akad munkájuk. A 135,377 külföldi közül azonban csak 69,259-nek van valóban foglalkozása, a többi 48% (66,108 ember) azok számát szaporítja, akiket „csavargó-proletár“-oknak neveznek. Mivel azonban a Londonban élő külföldiek közül 77% zsidó, ennél fogva megállapítható a következő vigasztalan eredmény: míg 10 angolra csak egy olyan esik, akinek foglalkozása nincs, addig tíz zsidó kivándorlóra tíz dologtalan esik.

Semmi csodálni való nincs tehát azon, ha a szóbanforgó zsidó néprétegekben a nyomoruság és a sok mindenféle nyavalya hajmeresztő mérveket ölt. Illusztrálásul ime, néhány adat: Londonban az egész lakosságnak mintegy 2%-a szorul emberbaráti támogatásra. Ellenben pl. csak 1898-ban kb. 30,000 zsidónak kellett támogatást nyújtani, ami London zsidó lakosságának 28%-a. A Londonban működő 46 zsidó emberbaráti intézmény közül 41 évente 30—35 millió koronával segíti a szegényeket, özvegyeket, bevándorlókat és munkanélkülieket.

De *New-Yorkban* is alig jobbak a viszonyok, mint Londonban. A nyomoruság képe itt is ugyanaz. „Rettentő konkurrencia, ijesztő túltömöttség, 8—10 ember két rideg és nagyon drága szobában és csaknem 400,000 ember egy négyzetmérföldön. E visszasságok következménye a gümőkór és más betegségek ijesztő felnövekvése, valamint az a szomorú tény, hogy évente 50,000 zsidó kénytelen az emberbaráti intézményeket igénybe venni. „Ismerem *New-Yorkot*: párás nyári napokon, olyan, mint a pokol és soha sem tudtam megérteni, hogy a zsidók az ő kis, szűk szobáikban, hogy tudják a meleget elviselni.“ Így jellemzi a newyorki ghetót a legjobb zsidó megfigyelő: Zangvill Izrael.

— Az utóbbi időben — így írta a minap *Sulzberg H.*, az „Egyesült newyorki emberbaráti intézmények“ elnöke — naponta mintegy 500 ember fordult hozzánk segítségért, nagyjából részint oly emberek, akik itt már hosszabb ideje lagnak. Miután a bevándorlott zsidó itt 5—6 éven át dolgozott, lassankint elveszti erejét és megbetegszik. Szenvedései csak akkor kezdődnek igazában. A szegénység és tehetetlenség főoka a betegség, amely maga is a dohos, szűk gyári helyiségekben és lakásokban való tartózkodás következménye. Bámulatos! Ezek az emberek régi hazájukban 30 éves korukig élnek és egészségesek; azután eljönnek Amerikába s itt pár év alatt rokkantakká válnak. Ez kétségkívül a nyugtalan, gondokkal terhes élet és az erők oly nagy mértékű kihasználásának a következménye, aminőhöz szokva nem voltak. Sok ezer emberünk van itt, akik végre az emberszeretet terheivé válnak . . . A helyzet ma rosszabb, mint bármikor.“

Ezek a nyomoruságos állapotok észrevétlenek annál kevésbé maradhattak, mert az újabb bevándorlások folytán a szegénység és munkanélküliség évről-évre hihetetlen mértékű növekvéssel fenyegetett. Az amerikai zsidók tehát kénytelenek voltak eddigi passivitásukról letenni és a bevándorlás kérdését közelebbről szemügyre venni. Az amerikai zsidók közt a bevándorlás kérdése ma nem kevésbé szerepel a napirenden, mint az európai zsidóság körében.

¹⁾ Sydney Buxton: Handbuch der politischen Wissenschaften.

²⁾ Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden. — Berlin. Heft 1. Januar 1909. Pag. 3.

³⁾ Karl Marx: Kapital. Band I. Kap. XIII.

Egy amerikai zsidó konferencián az egyes pártok legkiválóbb képviselői a bevándorlók nyomoráról, lakásaik rettentő állapotáról, minden termelési ágának a fulladásig való túltömött állapotáról és különösen a szabóiparéról, mely a legtöbb bevándorlónak ad kenyeret, rendkívül riasztó képet festettek. *Elsberg* dr., egy ismert amerikai zsidó politikus, tüzes beszédben rajzolta meg az ujonnan érkező zsidó kézművesek rettenetes szenvedéseit. „Csaknem minden bevándorló — fejtette ki többek közt — aki szabó, a tüdővész biztos jelöltje. Ez az irgalmatlan betegség a szabók közt rendkívüli módon terjedt el, úgy hogy aki a gümőkór tanulmányozni akarja, annak mindenekelőtt a zsidó szabókat kell fölkeresnie.“

Miután Londonnak és New-Yorknak zsidó bevándorlókkal való feltöltése köztudattá lett, a zsidó tömegek az utolsó években Páris felé próbálkoztak fordulni. De alig verődött ott 10—20,000 zsidó össze, a párisi filantrop-bizottság minden ország zsidóságához felhívást intézett, hogy Párisba ne jöjjenek és oda senkit se küldjenek. E kívánságot a föl hívás a következőképpen indokolta: „Ha a zsidók Párisba jönnek, ahol már 50,000 külföldi lakik, ezekkel együtt oly jelentékeny bevándorló tömeget képviselnek, amely boldogulni nem képes oly városban, ahol mindazok az iparágak, melyeket zsidaink üznek, hitfeleinkkel már túl vannak tömve; oly városban, ahol ezenfölül a francia nyelv ismeretének hiánya s a nehézség, mellyel e nyelv tanulásánál találkozunk, a foglalkozás szerzését akadályozza; végül oly városban, ahol a nyomoruság már oly nagy, hogy magunknak is föl kell tennünk a kérdést, mi történjék azokkal a szerencsétlen emberekkel, akik nap-nap után kopogtatnak ajtainkon anélkül, hogy úgy tudnánk rajtuk segíteni, ahogy szükséges volna. Ez okból sokan azt a kérést intézték már hozzánk, hogy segítenők őket újra hazautazni. De bármily szívesen teljesitenők is ezt a kívánságukat, anyagi erőink sokkal csekélyebbek, semhogy a szülőföldjükre való közvetlen visszaszállítás terheit magunkra vállalhatnók. Ennélfogva be kell érünk annyival, hogy, aszerint, amint helyzetük megengedi, valamely jelentékenyebb határszéli községbe, vagy valamely szomszédos országba szállíttassuk el őket. Ilyen módon a visszavándorlás utja épp úgy folyik, mint ahogy eredetileg a kivándorlásé kezdődött.“ És valóban, aki a párisi ghettot és különösen a rue Rosint ismeri, az meg fogja érteni, milyen nagy az ott lakó zsidók szegénysége és nyomorusága.

Az új bevándorlási centrumoknak képe, ime, ez. Másfelől azonban némely filantrop társaságnak azt a szándékát, mely oda irányul, hogy a kivándorlottakat „rég, kedves otthonukba“ juttathassák vissza, már kiindulási pontjában is teljesen elhibázottnak kell tekinteni. Nem „kéjutazás“ az, amire a szerencsétlen zsidó vállalkozik, amikor nehéz szívvel rászánja magát, hogy a régi fészket elhagyja. E szerencsétlenek mindenike belekóstolt már abba a nyomorba, ami utján vár reá s ha ennélfogva vándorbotot vesz a kezébe, az csakugyan már azért történik, mert „otthon“ maradnia tisztára képtelenség.

És azért a legnagyobb szerencsétlenségek közé tartozik, ha valamely kivándorló család kénytelen Amerikából régi hazájába visszatérni, ha — s erre számtalan példa van — az új Eldorádóba be nem eresztik. (Az 1913. év 11 első havában csak az észak-amerikai Egyesült-Államokba 1199 zsidót nem eresztettek be.)

A cikk egész során, amint az olvasó vehette észre, kizárólag szociál-gazdasági és szociál-egészségi kérdésekről beszéltünk és a jog-törvényi kérdéseket tudatosan kerültük. A valóságban azonban, mint azt minden olvasó tudhatja, az egyes országokban a zsidó bevándorlás él nap-nap után új korlátokat emelnek és a zsidó bevándorlások ellen irányuló ellenséges indulat az új országokban egyre nö-

vekszik. Ma már lépten-nyomon törvényekben gyökerező akadályok és korlátozások állják az utjukat. És az ellenséges indulatok okainak helyes fölismerése mutatja az irányt, melyben „haladunk“, amikor a bevándorlások akadályait egyre szaporodni látjuk. De eltekintve a jogi nehézségektől, rámutattunk arra, hogy tisztára lehetetlenség, miképpen a zsidó ki- és bevándorlás tovább is az eddig ismert módon fejlődjön. Mert a jogiaknál nyomósabb okok, nevezetesen a gazdaságiak mutatják, hogy több zsidó számára ezekben az új bevándorlási centrumokban valójában nincs hely és ami van is, egyre kevesebb lesz. De a régi hazában maradni (Oroszország, Románia!) szintén abszolút lehetetlenség és ez okból az egész ez időszakra való zsidó kivándorlási probléma: a régi, irgalmatlan, rettenetes és nagy történelmi perspektívával egybekötött kérdéssé alakul át: „Hová?“ És miután e cikkben megállapítottuk a zsidó vándorlások *diagnózisát*, a legközelebbi (utolsó) cikkben a zsidó vándorlások prognózisával kívánunk foglalkozni.

Kruck József dr.

Az Országos Izraelita Patronage Egyesület
által rendezett zsidó gyermeknap alkalmából befolyt adományok folytatólagos kimutatása:

Czecei izr. hitközség gyűjtése Strasser Fülöp elnök után 10.—, nagyszombati izr. elemi iskola gyűjtése Sebestyén Gábor osztálytanító után 10.30, tiszabői izr. hitközség gyűjtése 2.—, Gurahoncz jószáshelyi aut. orth. izr. fiókhitközség gyűjtése 15.—, vágagyagosi izr. hitközség előjárósága gyűjtése dr. Hevesi Simon után 10.—, Klein Gyula Budapest adománya 10.—, gyulafehérvári izr. hitközség gyűjtése 10.40, Lánycs Adél tanító gyűjtése Korompa 8.—, kopcsányi izr. iskola és hitközség gyűjtése Sonnenschein Miksa tanító után 8.80, Schwarcz B. gyűjtése Mokrin 10.—, dr. Hercz Ármínné adománya Budapest 5.—, id. Wolf Jakab adománya Kismárton 10.—, a lévai Erzsébet filteregylet leánytagjai gyűjtése Liebermann Jakabné után 118.72, Kramer Simon tanító gyűjtése Dunapentele 12.—, Pollák Lajos gyűjtése Margitta 1.30, hevesi helyibizottságunk gyűjtése Spitzer Mórné és Elfer Jakab rabbi után 61.73, Hartmann Izidor gyűjtése Késmárk 15.—, az alsólendvai izr. hitközség és iskola gyűjtése dr. Wolák Adolf elnök után 26.—, szatmári helyibizottságunk gyűjtése csengeri Mayer Sándor után 105.—, izr. elemi iskola gyűjtése Hajduböszörmény 1.18, hatvani helyibizottságunk gyűjtése dr. Illés Gyula után 55.—, izr. hitközség gyűjtése Székelyhíd 5.—, Weisz Antal gyűjtése Szentendre 10.—, Nagy József tanító gyűjtése Bezdán 13.30, balassagyarmati helyibizottságunk gyűjtése Felsenburg Ödönné után 325.20, a békéscsabai izr. elemi iskola gyűjtése Krausz Lajos igazgató után 158.73, Eisen Rubin hitk. metsző gyűjtése Kisküküllő 2.10, a lippai izr. hitközség gyűjtése 1.—, izr. hitközség Celldömölk gyűjtése 5.—, Váradi Miksáné gyűjtése Jászárokszallas 10.—, hahóti izr. hitközség gyűjtése 10.—, az endrői szentegylet gyűjtése Fuchs Mátyás után 10.—, Gerő Ignác tanító gyűjtése Nagyszombat 28.88, nagysomkúti izr. hitközség gyűjtése dr. Blumenfeld Dezső után 63.—, orthodox izr. tanítóegyesület gyűjtése Sátoraljauhely 3.—, Groszmann Adolf igazgató gyűjtése Trencsén 20.48, szolnai izr. tanítóegyesület gyűjtése 10.—, Vidor Ármín Veszprém adománya 2.—, nyiregyházi statusquo izr. hitközség perselygyűjtése 37.36, dárdaai puritáncsestély jövedelme Inzelt Gyula után 20.—, pancsova izr. hitközség adománya 50.—, izr. hitközség gyűjtése Dretoma 10.—, petróci izr. hitközség gyűjtése König Adolf hitközségi elnök után 50.—, Liebermann Samu gyűjtése Tokaj 1.71, Kelemen Adolf dr. főrabbi gyűjtése Fogaras 20.—, Adomány az Egyenlőség után 10.—, kiscuajhelyi izr. hitközség gyűjtése Földesi Mór dr. elnök után 30.—, újpesti izr. hitközség gyűjtése 30.—, szucsányi izr. hitközség gyűjtése Haász Simon dr. elnök után 45.—, zentai helyibizottságunk gyűjtése 21.37, Nagel Samu tanító gyűjtése Sebeskeleles 10.45, Bergmann Armin tanító gyűjtése Alsóréfa u. 1180, Grünfeld Vilmos dr. adománya Nagytapolcsány 3.—, Steinwurz Ignác tanító gyűjtése Nagyperkátá 8.—, Kardos Samu igazgató gyűjtése Szombathely 7.39, csornai izr. népiskola gyűjtése Goldhammer Samu igazgató után 7.08, Waldner Ernő gyűjtése Gyöngyös 9.30, tatatóvárosi izr. iskola gyűjtése Vágó József igazgató után 7.05, Gábor Ignác tanító gyűjtése Námesztó 6.—, lugosi izr. hitközség gyűjtése 50.—, Ehrenwald Vilmosné adománya Lippa 5.—, rákoskereszturi izr. hitközség Weisz Adolf elnök után 10.—, izr. hitközség gyűjtése Pacsa 19.50, mohácsi izr. iskola gyűjtése Rosenthal Rezső tanító után 27 korona 27 fillér. (További kimutatás következik.)